

Marta Filipowicz
Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi

Kłamstwo jako zagrożenie współczesnego społeczeństwa

Streszczenie: Prawda jest pierwszym warunkiem wzrostu osoby. Odgrywa ona ważną rolę w komunikacji międzyludzkiej. Prawda wprowadza ład i buduje zaufanie społeczne. Tym, co godzi w zaufanie społeczne jest natomiast kłamstwo. Autorka przeanalizowała pojęcie kłamstwa w wychowaniu oraz jego różne rodzaje z punktu widzenia dyskusji pedagogicznej oraz filozoficznej (Platon, Arystoteles, św. Augustyn, św. Tomasz, Kant). Podejmując się przybliżenia zagadnienia dotyczącego kłamstwa, autorka chciała uświadomić czytelnikowi konsekwencje wynikające z tego problemu.

Słowa kluczowe: kłamstwo, prawda, wychowanie do prawdy, zagrożenie społeczne.

Wstęp

Pośród wielu zagrożeń, z jakimi boryka się współczesne społeczeństwo, pojawia się także problem kłamstwa, które jest niebezpieczne zarówno dla okłamywanego, jak i dla samego kłamiącego. Kłamstwo, (to celowe i świadome oraz to nieświadomione) zaistniałe pomiędzy dwojgiem (okłamywanym i kłamiącym), staje się zagrożeniem dla całego społeczeństwa, ponieważ zawsze angażuje w rzeczywistość moralną i zawsze jest związane z dobrem lub złem moralnym. Każde kłamstwo indywidualne ma swe skutki w całym społeczeństwie. Kłamstwo jest źródłem wielu patologii i zła.

Aby szerzej przedstawić problem kłamstwa jako zagrożenia społecznego, należy najpierw opisać, czym jest kłamstwo oraz jakie są jego rodzaje. Następnie, warto odpowiedzieć na pytanie dlaczego kłamstwo jest zagrożeniem społecznym, zaprezentować jego ocenę i skutki, jakie powoduje dla jednostki i społeczeństwa. Na zakończenie istotne będzie odniesienie się do samej prawdy, jej wartości i wskazanie, że prawda ma ważne miejsce w budowaniu wspólnoty osób. Prawda jest dobrem społecznym budującym zaufanie i ład w relacjach międzyosobowych.

1. Kłamstwo i jego rodzaje

Dokonując przeglądu definicji kłamstwa warto odnieść się do Platona, Arystotelesa, Augustyna z Hippony, św. Tomasza z Akwinu oraz Immanuela Kanta. Zaproponowane przez nich definicje zostaną zaprezentowane w porządku chronologicznym.

Platon ujął kłamstwo w trzech aspektach: metafizycznym, epistemologicznym i etycznym (Chudy 2001, s. 372). W ówczesnej Grecji występował termin $\psi\epsilon\upsilon\omicron\varsigma$ (Chudy 2004, s. 661), który posiadał blisko dwieście pięćdziesiąt znaczeń i oznaczał m.in.: błąd, omyłkę, fałsz, kopię, artefakt oraz kłamstwo. Mówiąc o platońskiej definicji kłamstwa, warto odnieść się kolejno do każdej z trzech proponowanych przez myśliciela płaszczyzn. Aspekt metafizyczny sprowadzony jest do myślenia opierającego się na poszukiwaniu prawdy, wyrażającej się jako idea. Z tego punktu widzenia wszystko to, co oddala człowieka od prawdy (idei) i pogrąża go w świecie ułudy, to fałsz poznawczy. Zatem fałsz poznawczy jest przypisaniem istnienia czemuś, co nie istnieje. Aspekt epistemologiczny odnosi się natomiast do odróżnienia tak zwanego mniemania od poznania prawdziwego. Platon wyjaśnia, że złem jest trwanie w przekonaniu, że coś jest skończoną prawdą. Złem bezwzględny jest branie fałszu za prawdę, mylenie się, czy popełnianie błędu poznawczego. Aspekt etyczny z kolei zawiera w sobie koncepcję intelektualizmu etycznego. Platon zawarł tę koncepcję w swych dialogach, w których opisuje dwóch kłamców: pierwszego, który wprowadza w błąd bez świadomości (kłamca faktyczny) i drugiego, który czyni to z premedytacją (kłamca rozmyślny). Opiszem tym Platon niejako wyjaśnia, że istnieją czyny złe nieumyślne i czyny złe umyślne (Chudy 2001a, ss. 372-380).

Arystoteles stosował termin kłamstwo w sensie skłonności, samej postawy czy sprawności w kłamaniu oraz używał terminu kłamca. W swych rozważaniach skupiał się na podmiocie kłamstwa, czyli na kłamcy (tamże, s. 387). Kucharski podaje, że trudno znaleźć u Arystotelesa ścisłą definicję kłamstwa, można jedynie próbować zrekonstruować następujące stwierdzenie „kłamstwo jest świadomym wprowadzeniem w błąd (co do własnych cech autora komunikatu)” (Kucharski 2014, s. 38). Innego zdania jest Chudy, który stwierdza, że można zauważyć w namyśle filozoficznym Arystotelesa trzy ujęcia (definicje) kłamstwa. Po pierwsze, kłamstwo jest przypisywaniem sobie właściwości, których się nie posiada lub zawyżeniem ich stopnia, bądź ujmowania sobie właściwości, które się posiada lub zaniżeniem ich stopnia na zasadzie fałszywej skromności. Po drugie, kłamstwo to wszystko to, co czynimy, sprzeciwiając się naturalnej tendencji człowieka ku prawdzie. Po trzecie wreszcie, kłamstwo to niezahamowanie umiaru w określaniu siebie (Chudy 2003a, s. 138).

Dla tematu niniejszego artykułu niezwykle istotne będzie przedstawienie definicji kłamstwa zaproponowanej przez św. Augustyna i św. Tomasza. Pierwszy był twórcą odrębnego traktatu o kłamstwie *De mendacio* (Chudy 2003b, s. 628). Poświęcił w nim wiele miejsca kwestii dotyczącej samego kłamstwa, jak i intencji kłamstwa. Według św. Augustyna kłamstwo jest wypowiedzią fałszywą, obwieszoną z wolą wprowadzenia w błąd, zatem zgodnie z tym określeniem dana wypowiedź jest kłamstwem gdy: po pierwsze, jest fałszywa; po drugie, została sformułowana z intencją oszukania odbiorcy (Piechowicz 2009, s. 32). Problem ten był

kontynuowany przez św. Tomasza. Filozof dochodzi do wniosku, że istota kłamstwa zasadza się na woli wypowiedzenia czegoś innego, niż się myśli; na świadomym wprowadzaniu kogoś w błąd (Chudy 2003b, s. 628). Ten rodzaj kłamstwa (w przeciwieństwie do prezentowanej myśli Augustyna), mówi o obecności drugiego podmiotu; tego, który ma być okłamany. Z definicji wynika, że istotny jest zamiar okłamania drugiego człowieka. Tym samym owa definicja kłamstwa ma charakter społeczny (Starnawski 2007, s. 144).

Jako ostatnia zostanie przedstawiona definicja kłamstwa zaproponowana przez Kanta. W swoim dziele zatytułowanym *Metafizyka moralności*, Kant określa kłamstwo jako umyślną nieprawdę w wypowiedzaniu swych myśli (Kucharski 2014, s. 76). Zatem kłamstwo to celowe i zamierzone wypowiedzanie nieprawdy. Tym samym pojawia się problem fałszu i świadomego przekazywania owego fałszu drugiemu.

W dalszej części prowadzonych rozważań należy przedstawić rodzaje kłamstwa. Można wskazać takie oto jego rodzaje:

- kłamstwa grzecznościowe, które występują w kulturze języka i należą do zwrotów grzecznościowych; są to kłamstwa mimowolne, wypowiedzane w formie przyjętych formułek grzecznościowych;
- przemilczenie, które nazywane jest także zatajeniem czy ukrywaniem i polega na przemilczeniu prawdy;
- fałszowanie emocji, które polega na ukryciu nie faktów, ale emocji;
- aktywne ukrywanie, to rodzaj kłamstwa polegający na ukrywaniu jakiegoś faktu;
- uwiarygodnienie fałszywych faktów odbywa się w momencie, kiedy kłamiący chce przekonać współrozmówcę, że wypowiada wiarygodne fakty;
- kłamstwo destrukcyjne, które ma na celu jedynie wyrządzić szkodę (np. kłamstwo z zazdrości, zemsty itp.);
- manipulowanie faktami, polegające na stosowaniu selekcji faktów w celu osiągnięcia wpływu na przekonania, światopogląd czy postawę; jest to pewien dobór przekazywanych treści (Witkowski 2002, ss. 91-199);
- półprawda, kiedy kłamca ma na celu podanie tylko fragmentu prawdy, aby przedstawiona rzeczywistość była niepełna i tym samym dochodzi do zafałszowania jej (Chudy 2003a, ss. 61-62);
- zdrada;

- podstęp;
- oszustwo;
- łudzenie kogoś (Adamski 2006, s. 24).

Do powyższych rodzajów kłamstwa warto dodać jeszcze typy kłamstw zaproponowane przez J. Kucharskiego, a są to:

- kłamliwe obietnice; obiecywać to znaczy zobowiązywać się do wykonania bądź zaniechania pewnej czynności; kłamliwa obietnica pojawia się wtedy, gdy obiecujący stwarza pozory, że obiecuje, a nie ma jednak zamiaru tej obietnicy dotrzymać, zatem jest to brak woli dopełnienia obietnicy;
- plotka, która jest szczególnym rodzajem kłamstwa manipulacyjnego i jest związana z życiem prywatnym oraz tajemnicą (Kucharski 2014, ss. 150-158).

Jak podaje K. Sosenko „poszczególnym typom kłamstwa przysługują różne kwalifikacje etyczne, ponieważ rozmaite są ich intencje i skutki. Jednak każdy typ sprzeniewierza się naturalnemu porządkowi mowy i w efekcie w pewien sposób szkodzi kłamiącemu” (Sosenko 2009, s. 29). Kłamstwo zatem można nazwać faktem złożonym i wielostronnym, które istnieje wówczas, gdy używane są środki mające wprowadzić współmówcę w błąd. Moralnie jest ono zawsze złe.

W. Chudy zwrócił uwagę na szczególnie niebezpieczny rodzaj kłamstwa jakim jest autokłamstwo – to „bodaj najgroźniejszy element kłamstwa społecznego” (Chudy 1990, s. 408). Samo-okłamywanie nie jest kłamstwem w sensie ścisłym (kłamstwo jako akt). To takie działanie, w trakcie którego człowiek „wprowadza siebie w stan przekonania sprzecznego w stosunku do uprzedniego rozpoznania rzeczywistości lub w stosunku do poznania dostępnego jej na drodze obiektywnego uzasadnienia” (Chudy 2003b, ss. 628-629). Wobec powyższego można stwierdzić, że autokłamstwo to proces, który polega na działaniu „w obszarze własnych ocen (emocji), wyborów (aktów woli) i afirmacji prawdy (poznania intelektualnego), wskutek którego asercja prawdy odnosząca się do przedmiotu, będącego celem fałszującego działania autokłamstwa, zostaje osłabiona, a następnie zanegowana” (tamże, s. 629). Charakterystykę „nabywania” przekonania podczas samooszukiwania się można przedstawić jako trzyetapowy proces: (pierwszy etap) najpierw chęć uznania p za prawdziwe, niezależnie od tego, czy rzeczywiście jest prawdziwe, (drugi etap) co powoduje intencję, by skłaniać swoje procesy poznawcze w stronę p , które, jeżeli operacja ta zakończy się sukcesem, (trzeci etap) powodują przekonanie, że p jest prawdziwe. Niekiedy uznanie czy chęć uznania przekonania p , zmusza jednostkę do przejścia podobnej drogi dla twierdzeń, które to przekonanie uzasadniają lub ukazują fałszywość przyjętego

przekonania (Kucharski 2014, s. 165). Można na tym etapie rozważyć stwierdzić, że autokłamstwo to celowe wprowadzanie siebie w błąd. Zatem autokłamstwo to szczególnie odmiana kłamstwa, gdzie ta sama osoba jest jednocześnie i okłamującym, i okłamywanym. Samookłamywanie nie jest wynikiem pojedynczego aktu, ale procesu rozciągniętego w czasie, w którym osoba wprowadza siebie w stan przekonania sprzecznego z rzeczywistością.

Wielu autorów zajmujących się problemem kłamstwa zwraca uwagę na przyczyny kłamania. O. Lipkowski wymienia takie oto powody:

- kłamstwa obronne, wynikające z obawy przed przykrymi konsekwencjami, pojawiające się w trudnych sytuacjach życiowych;
- kłamstwo jako forma reakcji zgodnej z tymi, z którą spotyka się w swoim środowisku (np. demoralizujący przykład dorosłych, dorastanie w środowisku zakłamanym, przebywanie w grupach społecznych, w których styl życia oparty jest na kłamstwie lub istnienie takiej mody);
- kłamstwa dla podkreślenia własnej wartości;
- kłamstwo jako protest wobec trudnej sytuacji życiowej (Lipkowski 1987, s. 127).

T. Witkowski do motywów kłamania dodaje:

- kłamstwo z przyzwyczajenia;
- kłamstwo z przymusu (osoba została zmuszona do skłamania);
- kłamstwo dla rewanzu;
- kłamstwo by ukryć własne przekonania;
- kłamstwo bez wyraźnej przyczyny (Witkowski 2002, s. 85).

Często trudno jednoznacznie wskazać, jakie były przyczyny skłamania w konkretnej sytuacji, gdyż może dochodzić do nawarstwiania się motywów. Może mieć to miejsce, kiedy osoba podaje jako powód kłamstwa, że została zmuszona (np. okoliczności, brak innej możliwości), a faktyczny powód to np. lęk czy chęć zemsty, rewanzu.

Jednym z często podawanych powodów kłamania jest bez wątpienia chęć uzyskania określonej korzyści. F. Adamski podkreślał, że kłamstwa wypowiedane są w celu: oszukania, wyrządzenia szkody materialnej; pozbawienia drugiego czci i możliwości sukcesu, awansu; wniesienia niepokoju w życie osobiste drugiego; zagłuszenia głosu sumienia (Adamski 2006, s. 31). Mowa tu

także o wykorzystaniu kłamstwa do realizacji własnego celu. Takim celem może być: zysk (np. kiedy ukrywana jest wada sprzedawanego produktu); przypodobanie się drugiemu człowiekowi (np. kiedy współzomówca ukrywa swoje słabości, aby pozyskać przychylność czy akceptację drugiego); osiągnięcie stanowiska (np. akcentowanie umiejętności, których się nie posiada); uniknięcie przykrości, niedogodności lub próżność i samochwalstwo (tamże, s. 25).

Kontynuując rozważania dotyczące powodów kłamania, warto także odnieść się do myśli Arystotelesa. Są trzy powody kłamania:

- brak rozsądku i wobec tego komunikowanie nieprawdy wskutek niewłaściwego namysłu;
- niegodziwość, czyli chęć zaszkodzenia innym przez wprowadzanie w błąd;
- brak życzliwości, objawiający się „niedoradzaniem tego co najlepsze” (Kucharski 2014, s. 40).

Aby szerzej zaprezentować problem kłamstwa, należy jeszcze zaprezentować jego istotę i cechy. Istotą kłamstwa jest:

- skrytość,
- niedopowiedzenia,
- przemilczenie,
- niejasność przekazywanych treści (Chudy 2007, s. 198).

Cechy kłamstwa to łatwość, pokrętność, kaskadowa dynamika, jaskrawość. Poniżej owe cechy zostaną przedstawione bardziej szczegółowo.

- łatwość kłamstwa czerpana jest z fantazji (kłamstw może być wiele – prawda jest jedna);
- pokrętność kłamstwa wynika z posiadania cech niejasności, mętności (prawda jest prosta i jasna – kłamstwo jest zawikłane);
- dynamika kłamstwa najczytelniej przedstawiona jest w myśli: kłamstwo pociąga kłamstwo, kłamstwo powoduje mnożenie rzeczywistości;
- jaskrawość kłamstwa pozwala ukazać te cechy osoby, które w momencie zdemaskowania kłamstwa powodują swoistego rodzaju szok i odczuwanie wstydu, zażenowania (Chudy 1990, ss. 396-398).

Z powyższego wynika, że kłamstwo jest bardzo złożone i niejednoznaczne. Każdy rodzaj kłamstwa wymagałby szerszego zaprezentowania i wyjaśnienia. Wnikliwszego przeanalizowania wymagają takie rodzaje kłamstwa, jak przemilczenie i półprawda. Należy jednak każdy z po-

wyżej zaprezentowanych rodzajów kłamstwa odnieść do definicji, która pojmuje kłamstwo jako chęć wprowadzenia kogoś w błąd. Do kłamstwa niejako popychają różne powody, które trudne są do jednoznacznego wskazania nawet przez kłamiącego. Wszystko to ukazuje zawilość i wielowymiarowość kłamstwa.

2. Dlaczego kłamstwo jest zagrożeniem dla społeczeństwa?

Odpowiadając na postawione pytanie, warto przedstawić konsekwencje i skutki kłamstwa. „Aby ocenić kłamstwo jako zjawisko, należy przyjrzeć się konsekwencjom, jakie ono z sobą niesie zarówno dla konkretnego człowieka, jak i dla społeczeństwa, dlatego też negatywne konsekwencje kłamstwa dzieli się na jednostkowe oraz społeczne. W ramach pierwszej grupy, ujmując rzecz z perspektywy egzystencjalno-antropologicznej, zauważa się, że kłamstwo przyczynia się po pierwsze, do destrukcji osoby kłamiącej (czyli samego kłamcy) – kiedy mamy do czynienia ze zjawiskiem samooszukiwania; po drugie, do destrukcji osoby okłamywanej – kiedy mamy czynienia z instrumentalizacją drugiego człowieka oraz jego zmanipulowaniem” (Filek 2009, s. 104).

Kłamstwo godzi w dobro społeczne, „kłamstwo rozrywa więzi społeczne, powodując nieufność. Już pojedyncze kłamstwo niszczy więzi społeczne, więc może rodzić kolejne kłamstwa. W pewnym momencie, z uwagi na całkowitą nieufność członków społeczeństwa, więzi społeczne znikają – społeczeństwo przestaje istnieć. Z tego względu zakazane jest każde kłamstwo” (KucharSKI 2014, s. 50). Kłamstwo jest negacją prawdy, „kłamstwo w istocie rzeczy uderza w prawdę. Jest wrogiem prawdy, poczynawszy od prawdy logicznej, poprzez prawdę sensu życia człowieka, aż po prawdę stanowiącą punkt odniesienia wszelkiego sensu” (Chudy 1996, s. 26). Kłamstwo niszczy podstawowy fundament społeczeństwa godząc w zaufanie społeczne.

Głównym zagrożeniem wynikającym z kłamstwa w przestrzeni międzyludzkiej – jak zauważa J. Filek – jest powszechna utrata zaufania członków społeczeństwa do siebie nawzajem, co przekłada się na zanik komunikacji opartej na zaufaniu (Filek 2009, s. 105). Z psychologicznego i socjologicznego punktu widzenia – jak podaje A. Domagała-Kręcioch – kłamstwo, poprzez swoje motywy jest podobne do oszustwa czy kradzieży, gdyż ma podobny cel działania: osiągnięcie pewnej korzyści (Domagała-Kręcioch 2008, s. 35).

Uzupełniając i porządkując powyższe rozważania, można podać takie skutki kłamstwa społecznego jak (Chudy 2003c, ss. 212-218):

- Pierwszym skutkiem jest odebranie człowiekowi wolności decyzji; jest to w pewnym sensie ubezwłasnowolnienie osoby okłamywanej. Mowa tu także o indoktrynacji, która

polega na przyjmowaniu treści ideologicznych poza własną zgodą oraz świadomością. Dużym niebezpieczeństwem w przypadku indoktrynacji jest przyjmowanie schematów myślenia, wzorów zachowań, postaw i systemów wartości. Zatem pierwszym skutkiem jest szeroko rozumiany problem z wolnością człowieka, szczególnie wolnością do decyzji.

- Drugim skutkiem jest deformacja kultury, która staje się w zderzeniu z doświadczeniem kłamstwa sceptyczna i perwersyjna. Skutkiem kłamstwa w wymiarze społecznym jest atmosfera nieufności, która prowadzi do atomizacji społeczeństwa, rozerwania wewnętrznej spójności. Kultura zdeformowana jest kulturą negacji wartości pozytywnych i norm. Zatem tym samym kultura staje się bardziej agresywna, opozycyjna do moralności. Można tu powiedzieć, że zostaje zachwiana kultura zaufania.
- Trzecim skutkiem jest komercjalizacja demokracji; wynika ona z faktu podporządkowania prawdy społecznej zasadzie maksymalizacji zysku i prawom rynku.
- Kolejnym skutkiem jest naruszenie komunikacji. Komunikacja pozwala istnieć wspólnocie, lecz kiedy społeczeństwo doświadczy kłamstwa wówczas dochodzi do zaburzenia komunikacji, a tym samym do rozpadu tejże wspólnoty. Zostaje też naruszony dialog międzyludzki, ponieważ kłamstwo uderza nie tylko w zasadę komunikacji interpersonalnej, ale i godzi w relacje osobowe. Kłamstwo, które narusza zaufanie społeczne, burzy podstawę dialogu. Fundamentem dialogu jest właśnie zaufanie. W sytuacji akceptacji kłamstwa dochodzi do zaburzenia podstawowego sensu komunikowania się i jej istoty. Powstaje wątpliwość czy jest zasadne komunikowanie się z drugim człowiekiem. M. Gołka uzupełnia rozważania o naruszeniu komunikacji i dodaje, że sprawne procesy komunikacyjne oraz związane z nimi zaufanie jest fundamentem ładu społecznego, który jest niezbędny do harmonijnego funkcjonowania społecznego i jest jego przejawem (Gołka 2008, s. 232). Zatem sprawne procesy komunikacyjne przebiegają w harmonijnym społeczeństwie i harmonia budowana jest wówczas, gdy sprawnie przebiegają procesy komunikacji.
- Następnym skutkiem kłamstwa jest odebranie człowiekowi prawa do prawdy i zmiana jego rzeczywistości (Chudy 1990, s. 398). Każdy człowiek ma prawo do prawdy, a poprzez kłamstwo to prawo zostaje złamane. Tym samym kłamstwo uniemożliwia pełny rozwój osobowy okłamywanej. Osoba okłamana żyje niejako w innej, nieprawdziwej rzeczywistości. Odebranie osobie prawa do prawdy może być porównane do zniewolenia drugiego człowieka i swoistej dominacji nad okłamywanym.
- Jako ostatni skutek można podać agresję (Chudy 2003a, ss. 55-56). Jest to agresja zarówno ze strony kłamcy, jak i okłamywanego (szczególnie w momencie zdemaskowania

kłamstwa); zachowania agresywne są wywołane u kłamcy poprzez doświadczenie długotrwałego lęku i stresu (przed zdemaskowaniem kłamstwa, przed karą i konsekwencją swego czynu – okłamania). Natomiast zachowania agresywne u okłamanego powstają w chwili odkrycia faktu bycia okłamanym. Prowadzą one często do zemsty czy odwetu. W okłamanym dochodzi do zachwiania poczucia własnej wartości. Okłamany odczuwa złości, lęk, poczucie straty, frustrację, niechęć. Odkrycie kłamstwa u okłamanego powoduje wewnętrzną sprzeczność – osoba okłamana w miarę demaskowania kłamstwa może tracić chęć poznawania prawdy, może także doświadczać poczucia szeroko rozumianego bezsensu egzystencjalnego.

Poszukując odpowiedzi na pytanie dlaczego kłamstwo jest zagrożeniem, warto odnieść się także do pouczającego w tym temacie *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, w którym czytamy: „Ludzie nie mogliby żyć razem, gdyby sobie nawzajem nie wierzyli, że nawzajem mówią sobie prawdę (...). Kłamstwo ze swej natury jest godne potępienia. Jest profanacją słowa, które ma za zadanie komunikować innym poznaną prawdę. Dobrowolny zamiar wprowadzenia bliźniego w błąd przez wypowiedzi sprzeczne z prawdą narusza sprawiedliwość i miłość (...). Kłamstwo (ponieważ jest wykroczeniem przeciw cnotcie prawdomówności) jest prawdziwym wykroczeniem przeciw drugiemu człowiekowi. Narusza jego zdolność poznawania, która jest warunkiem każdego sądu i każdej decyzji (...). Kłamstwo jest zgubne dla każdej społeczności; podważa zaufanie między ludźmi i niszczy tkankę relacji społecznych (*Katechizmu Kościoła Katolickiego*, 2012, s. 568).

Konsekwencje kłamstwa jak widać z powyższego rozważania są bardzo obszerne. Skutki kłamstwa ogarniają swoim wpływem wiele dziedzin i obszarów życia. Dochodzi do rozbicia czy zerwania więzi wewnątrz danej wspólnoty. Każde kłamstwo jest zagrożeniem. To niezdemaskowane jest zagrożeniem o większej sile, ponieważ nie daje szansy na życie w prawdzie i wyjście z zakłamanej rzeczywistości, natomiast to zdemaskowane rodzi agresję i frustrację oraz bunt wewnętrzny okłamywanego.

Istotne będzie także odniesie się do moralnej oceny kłamstwa. Niegodziwość kłamstwa – jak podaje Adamski – „wynika z samej jego natury; jest bowiem antywartością przeciwstawiającą się prawdzie stanowiącej podstawową zasadę życia społecznego i warunek prawdziwego ukształtowania osobowości człowieka” (Adamski 2006, s. 31). Moralną kwalifikację kłamstwa wyznaczają takie elementy, jak:

- natura prawdy, którą zniekształca;
- zależność od okoliczności i intencji jego autora;
- wielkość i rodzaj krzywd wyrządzonych jego ofiarom.

Nie bez znaczenia dla moralnej oceny kłamstwa jest też jego rodzaj i forma, jaką przybiera. Kłamstwo „w skali społecznej jest wykroczeniem przeciw społeczeństwu: podważa bowiem zaufanie między ludźmi oraz obywatelami i władzą, co tym samym «niszczy tkankę relacji społecznych», godzi w należyty porządek społecznej rzeczywistości, podważa ład społeczno-moralny. Tym bardziej, że kłamliwe tezy, a nawet zdania i opinie żyją potem własnym życiem i ich autorzy nie mają nad nimi żadnej kontroli” (tamże, s. 31).

Na podstawie powyższych rozważań, można podkreślić destrukcyjne działanie kłamstwa, które:

- wewnątrznie zniewala kłamiącego;
- niszczy jego wrażliwość moralną;
- powoduje zaburzenia w jego osobowości, czyni ją wykrzywioną. Wpływ kłamstwa na osobowość polega na tym, że: 1) utrwala skłonności do podporządkowywania sobie drugiego człowieka w relacjach współpracy, współżycia i współdziałania; 2) niszczy u kłamiącego-zakłamanego wrażliwość moralną na potrzebę drugiego człowieka, społeczeństwa, rodząc w nim postawę egocentryczną czy wręcz egoistyczną; 3) generuje zdeformowany obraz samego siebie; 4) zagłusza głos sumienia jako drogowskazu życiowego i przestaje być w świadomości wielu czymś moralnie nagannym (tamże, s. 32).

3. *Moc prawdy*

Prawda jest dobrem społecznym, które buduje zaufanie i ład. Niebezpieczeństwo i zagrożenie dla społeczeństwa pojawia się wówczas, gdy w miejsce prawdy pojawia się kłamstwo. Wtedy w miejsce zaufania pojawia się nieufność prowadząca do rozpadu więzi społecznych. Czym zatem jest prawda? Dla niniejszego artykułu zasadne będzie przyjęcie klasycznej definicji prawdy, która zamyka się w twierdzeniu, iż prawda to „zgodność zdania albo zgodność sądu, myśli czy przekonania z rzeczywistością” (Chudy 2009, s. 101). Myśl tę pogłębił św. Tomasz z Akwinu: „prawda jest odpowiedzialnością umysłu i rzeczy, zgodnie z którą umysł orzeka istnienie o tym, co jest oraz orzeka nieistnienie o tym, co nie ma” (tamże). Podobną definicję podaje Izaak ben Salomon stwierdzając, że: „prawda to zgodność intelektu z rzeczą” (*veritas est adaequatio intellectus et rei*) (za: Kiereś 2005, s. 215). Klasyczną definicję prawdy sformułował także K. Ajdukiewicz: „myśl *M* jest prawdziwa wtedy i tylko wtedy, gdy myśl *M* stwierdza, że jest tak a tak i tak a tak jest właśnie” (Stępień 1989, s. 126). Tym co wspólne dla definicji klasycznych jest to, iż odnoszą się one do faktu istnienia bądź nieistnienia; albo coś jest, albo czegoś nie ma; prawda jest także aspektywna, zatem nie można wprowadzić zdania, które o danym przedmiocie zawierałoby całą prawdę (badany przedmiot zawsze ujmowany jest z jakiegoś punktu widzenia, pod

jakimś kątem, a nigdy cały), więc poznając prawdy należy poznać aspekt, dążyć do wytyczenia aspektu, dzięki któremu poznamy prawdę przedmiotu (Chudy 2009, ss. 102-103).

W. Starnawski zwraca uwagę, że „prawda warunkuje wolność nie tylko w aspekcie bytowym, ale także poznawczym. Wolność, będąca własnością bytu i działania konkretnego podmiotu, może być ukierunkowana przez prawdę i przez to być «wolnością prawdziwą», ale może również opierać się na złudzeniu czy fikcji i przez to stawać się «wolnością fałszywą». «Wolność fałszywa» nie jest czymś nieistniejącym; aktualizuje się przez pozór prawdy. W płaszczyźnie obiektywnej może to być skutek kłamstwa lub błędu, w płaszczyźnie subiektywnej może pojawić się samookłamywanie wynikające z «lekceważenia prawdy» bądź świadomego jej odrzucenia” (Starnawski 2009, ss. 129-130). Prawda daje gwarancję wolności i, tak jak kłamstwo prowadzi do utraty wolności (zwłaszcza wolności decyzji), tak prawda wolność wyzwala. Człowiek żyjący w prawdzie jest gotów podejmować takie decyzje, które są dla niego korzystne (co nie oznacza, że osoba, która zna prawdę zawsze wybiera słusznie czy z korzyścią dla siebie), prawda bowiem jest podłożem do pełnego i wolnego wyboru.

Podstawą prawidłowych relacji międzyludzkich, stanowiących życie społeczne, jest poszanowanie prawa do wzajemnej prawdy o sobie, a w szczególności do prawa człowieka do prawdy o samym sobie: kim jest, skąd się wziął, dokąd zmierza oraz prawa człowieka do prawdy o drugim człowieku (Adamski 2006, s. 31-32).

Prowadząc dalej rozważania dotyczące prawdy, należy odnieść się do wychowania do prawdy, które powinno zmierzać do samowychowania osadzonego w prawdzie. W wychowaniu należy szczególnie zwracać uwagę, aby prawda była podstawą wszelkich działań wychowawczych. Jeśli zostanie pominięta w procesie wychowawczym, wówczas dochodzi do zakłamania wychowawczego. Takie działanie owocuje rodzącą się nieufnością i niepełnym wychowaniem.

Warto zatem odnieść się do wychowania do prawdy, które przebiega między innymi przez afirmację prawdy. Czym zatem jest wychowanie do prawdy? Jest to działanie, które ukazuje wartość prawdy i afirmuje ją. B. Hiszpańska podaje, że „proces wychowawczy, który nie doprowadzi do ukształtowania więzi z prawdą, jest faktycznie chybnym działaniem, wprowadza dziecko na manowce wiedzy, co uniemożliwia samorozumienie i utrudnia samowychowanie. Oczywiście nawet w takim przypadku droga do prawdy nie jest definitywnie zamknięta, człowiek bowiem jako istota rozumna i wolna, zawsze może otworzyć się na rzeczywistość, która obnaża ignorancję. Niemniej jednak wypaczone w trakcie fałszywego wychowania patrzenie, zdeformowane wewnątrz osobowe, potrzebuje w sposób szczególny pomocy drugiej osoby, która jako

wychowawca i autorytet pomoże odkryć prawdę i jej prymat” (Hiszpańska 2010, s. 179). Afirmacja prawdy to jej uznanie i opowiadanie się za nią. Dlatego tak ważne jest w pierwszej kolejności, by odpowiedzieć sobie samemu na pytanie o to, jaką prawdę aprobuję? Następnie żyć prawdą. Ukazywać jej wartość na każdym etapie swojego życia i w każdej okoliczności.

Na zakończenie warto dodać jedną uwagę dotyczącą prawdomówności, która jest fundamentem komunikacji interpersonalnej oraz stanowi skuteczne narzędzie w obronie prawdy. Prawdomówność w ujęciu słownikowym to mówienie prawdy. Dla Arystotelesa prawdomówność to przeciwieństwo kłamstwa (Chudy 2004, s. 662). Prawdomówność to przekazywanie słów, czynów i postaw, które samemu uważa człowiek za prawdziwe, dlatego można tu podać, że istnieje prawdomówność słowa, czynu i postawy (Chudy 2006, s. 16).

- prawdomówność słowa to przekazywanie prawdy za pomocą werbalnego komunikatu;
- prawdomówność czynu to zgodność postępowania ze słowem i deklaracją;
- prawdomówność postawy to stała cecha ludzkiego działania w danej dziedzinie (tamże).

Wszystkie te płaszczyzny powinny być ze sobą spójne i powiązane oraz powinny kolejno z siebie wynikać, czyli prawdomówność czynu nie może mijać się z prawdomównością słowa, a prawdomówność postawy to pewna stałość w działaniu (nie można bowiem być czasami lub sporadycznie zgodnym w czynach, lecz trzeba kształtować jedność i konsekwencję działania).

Krótkiego dopowiedzenia wymaga fakt, że prawda zawsze powinna być przekazywana i podawana z miłością oraz uwzględnieniem dobra drugiego. Co to oznacza? Mowa tu o przestrzeganiu granic prawdomówności. Ważna jest zasada dyskrecji, zachowania tajemnicy oraz komunikowania prawdy z delikatnością względem drugiego człowieka. Można bowiem podawać wiele przykładów, kiedy prawda podana bez miłości jest prawdą nietaktowną i krzywdzącą. Dlatego podawanie prawdy wymaga nie tylko odwagi ale i umiejętności oraz uważności na drugiego człowieka. Takie podawanie prawdy buduje wówczas zaufanie społeczne, ład i harmonię.

Zakończenie

Kłamstwo, które jest zagrożeniem zarówno indywidualnym jak i społecznym, może zostać ograniczone i zniwelowane przez moc prawdy (ukazując jej znaczenie i wartości zwłaszcza w życiu społecznym) oraz kształtowanie postawy prawdomówności, która buduje zaufanie. M. Golka podaje, że związek między komunikowaniem się a zaufaniem jest bezsporny. Osoby nie tylko chcą mieć informację z wiarygodnego źródła, ile po prostu wiarygodną, prawdziwą (Golka 2008, s. 236). W innym przypadku komunikacja społeczna straciłaby swój sens.

Wskazówki do walki z kłamstwem pozostawił także F. Adamski, który podaje, że należy:

- dokonywać odkłamywania i przybliżać poszczególnego człowieka i całe zbiorowości do życia w prawdzie;
- ukazywać niegodziwość zakłamania dla osobowego i moralnego rozwoju człowieka;
- akcentować niezbędności prawdy w kształceniu szanującym ludzką godność warunków życia społecznego (Adamski 2006, s. 25).

Prawda jest czynnikiem rozwijającym społeczeństwo. Nie tylko jest jego podstawą, ale i przyczynia się do pełnego rozwoju osobowego i społecznego. Kłamstwo natomiast jest destrukcyjne na każdym etapie życia i w każdej jego płaszczyźnie. Osoba doświadczająca kłamstwa porusza się w błędnie postrzeganej rzeczywistości. Konsekwencje kłamstwa są rozległe. Kłamstwo często pociąga za sobą kolejne kłamstwa (np. w celu ukrycia faktu okłamania), co powoduje coraz szersze zachwianie ładu społecznego.

Bibliografia

Adamski, F. (2006). *Wychowanie do prawdy*, [w:] *Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży*, M. Ryś, (red.), Warszawa: UKSW, ss. 21-38.

Chudy, W. (1990). *Kłamstwo korupcją prawdy, człowieka i społeczeństwa*, „Przegląd Powszechny”, nr 6 (826), ss. 393-411.

Chudy, W. (1996). *Anatomia. Wskazując na kłamstwo – 1 (Odcinki-Docinki)*, „Forum Akademickie”, nr 2 (30), ss. 26.

Chudy, W. (2001). *Platona i Arystotelesa poglądy filozoficzne na temat kłamstwa*, [w:] *Wierność rzeczywistości. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy naukowej na KUL O. prof. Mieczysława A. Krapca*, J. Zdybicka, A. Maryniarczyk, P. Jaroczyński i inni, (red.), Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, ss. 371-396.

Chudy, W. (2003a). *Filozofia kłamstwa. Kłamstwo jako fenomen zła w świecie osób i społeczeństw*, Warszawa: Volumen.

Chudy, W. (2003b). *Kłamstwo*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI Wieku*, tom 2, E. Różycka, (red.), Warszawa: Żak, ss. 627-630.

Chudy, W. (2003c). *Kłamstwo społeczne i jego skutki*, [w:] *Błąd antropologiczny*, A. Maryniarczyk, K. Stępień, (red.), Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, ss. 201-221.

Chudy, W. (2004). *Kłamstwo* [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, tom 5, A. Maryniarczyk (red.), Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, ss. 661-667.

Chudy, W. (2006). *Prawdomówność słów, czynów i postaw „lekarstwem” na zło społeczne (cz.2)*, „Wychowawca”, nr 3 (159), ss. 16-17.

- Chudy, W. (2007). *Kłamstwo jako metoda. Esej o społeczeństwie i kłamstwie*, tom 2, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Chudy, W. (2009). *Filozofia wieczysta w czas przełomu. Gdańskie wykłady z filozofii klasycznej z roku 1981*, Lublin: TN KUL.
- Domagała-Kręcioch, A. (2008). *Niedostosowanie społeczne uczniów a niepowodzenia szkolne*, Kraków: AP.
- Filek, J. (2009). *Kłamstwo w sferze gospodarczej jako jeden z czynników osłabiających mechanizm wolnorynkowy*, [w:] *Kłamstwo w życiu publicznym*, W. Zuziak, J. M. Byrska, (red.), Kraków: WN UPJPII, ss. 101-110.
- Golka, M. (2008). *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Warszawa: PWN.
- Hiszpańska, B. (2010). *Prawda u podstaw samowychowania*. Lublin: TN KUL.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. (2012). Poznań: Pallotinum.
- Kiereś, H. (2005). *Prawda*, [w:] *Encyklopedia „Białych Płam”*, tom 15, M. R. Górniak, M. Korytkowska, B. Kowaliszyn, Z. Kusiak, E. Sykuła, J. Warecka, A. Winiarczyk, (red.), Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, ss. 15-18.
- Kucharski, J. (2014). *Usprawiedliwione kłamstwo we współczesnej etyce stosowanej*, Kraków: WAM.
- Piechowicz, R. (2009). *Kłamstwo, prawda i...*, [w:] *Kłamstwo w życiu publicznym*, W. Zuziak, J. M. Byrska (red.), Kraków: WN UPJPII, ss. 31-41.
- Sosenko, K. (2009). *Usprawiedliwienie kłamstwa*, [w:] *Kłamstwo w życiu publicznym*, W. Zuziak, J. M. Byrska (red.), Kraków: WN UPJPII, ss. 15-29.
- Starnawski, W. (2009). *Moc prawdy czynnikiem wychowania*, [w:] *Personalistyczny wymiar filozofii wychowania*, A. Szudra, K. Uzar (red.), Lublin: KUL, ss. 119-130.
- Starnawski, W. (2007). *Świadomość kłamstwa drogą do prawdy*, „Ethos” nr 3-4 (79-80), ss. 141-151.
- Stępień, A. (1989). *Wstęp do filozofii*. Lublin: TN KUL.
- Witkowski, T. (2002). *Psychologia kłamstwa. Motywy – Strategie – narzędzia*, Wałbrzych: Unus.

Summary: Lie as a risk to modern society. Truth is the first condition for a person to grow. It plays an important role in interpersonal communication. Truth introduces order and builds up public confidence. The thing that undermines public trust is a lie. The author has analyzed the concept of a lie in upbringing as well as its different types from the point of view of pedagogic and philosophical discussion (Platon, Arystoteles, St. Augustine, St. Thomas, Kant). The author has taken an attempt to outline the subject of a lie, bringing all the consequences of it to a reader's attention.

Key words. lie, truth, upbringing to the truth, social risks.

Marta Filipowicz, doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki; adiunkt w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łodzi; członek Zespołu Pedagogiki Chrześcijańskiej pod patronatem KNP PAN; zainteresowania naukowe: personalizm, filozofia wychowania.

Kontakt z autorką: marta.filipowicz@wsp.lodz.pl